

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ АКЦИЗНОГО ЗБОРУ У ВИНОКУРНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізуються особливості впливу акцизної системи оподаткування на розвиток винокурної промисловості Наддніпрянщини у зазначений період.

Ключові слова: акциз, винокуріння, Наддніпрянська Україна, Російська імперія, монополія.

Основною прибутковою частиною та “елементом життєдіяльності” держави є податки. За своєю сутністю вони пронизують усі сфери суспільного життя. За економічним змістом це відносно самостійне явище, але, з іншого боку, лише раціональне управлінське регулювання забезпечує створення оптимальної податкової системи та виконання поставлених завдань.

На даному етапі розвитку наше суспільство стало перед необхідністю глибоких перетворень в усіх сферах економіки. Лише завдяки системному, комплексному дослідженню соціально-економічного розвитку країни у другій половині ХІХ ст., з урахуванням усіх взаємозв'язків, можливо зрозуміти ті зміни, що відбувалися в економіці.

Актуальність визначається й тим, що в сучасних умовах при реформуванні економічної структури України, важливого значення набуває звернення до історичного досвіду оподаткування алкогольних виробів в українських губерніях Наддніпрянської України у другій половині ХІХ століття.

Одним із видів непрямих податків є акцизний збір, який у світовій практиці існує не одне століття. Податкова система Російської імперії другої половини ХІХ ст. включала акциз як основний канал забезпечення непрямого оподаткування, і нерідко “акциз” використовувався як синонім до усієї системи непрямих податків, а тому він мав широке розповсюдження. Це був дійсно податок на декілька груп високо реалізованих і споживчих товарів, до числа яких належали і алкогольні вироби, тому, що винокуріння було однією з провідних галузей господарства як за рівнем прибутковості, так і за кількістю зайнятого у цій сфері населення.

Такі дослідники як А.Дударов [1], В.Родкевич [2], М.Москалюк [3; 11], Л.Мельник [9; 10], О.Нестеренко [12; 13], висвітлювали різні аспекти системи акцизного оподаткування виробництва спирту в українських губерніях Російської імперії, що мають значне теоретичне та практичне значення.

Метою цієї статті є комплексний аналіз впливу акцизної системи оподаткування на розвиток винокурної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ ст.

Завдання дослідження ґрунтуються на аналізі особливостей дії акцизного збору на становище винокуріння в Наддніпрянській Україні у досліджуваний період.

Очікуване і вкрай необхідне покращення умов винокуріння – для його розвитку у доступній землевласникам формі, котрі могли б користуватися вигодами цього промислу для сільського господарства було неможливе без зміни існуючої акцизної системи, котра застосовується лише у тому випадку, коли акциз з вина становив не вище вартості останнього. Проте, враховуючи ту обставину, що у пореформений час розмір російського акцизу перевищував вартість вина учетверо, це свідчить про погіршення становища винокурного виробництва, оскільки комерційне винокуріння з раціональними розрахунками виявилось неможливим або вкрай складним. Це очевидно з того, що вино із заводів продавалося дешевше його дійсної вартості. Так, наприклад, пуд кращого житнього борошна давав не більше 40° спирту, а пуд борошна коштував 80 копійок, при чому його обробіток виробнику обходився не менше як 20 коп. Отже, вартість спирту становила 2,5 коп. за градус. Проте, враховуючи навіть законне зниження акцизу, яке отримував виробник за

перекур – 0,5 коп. за градус, виходило 2 коп. за градус. А вино продавалося із заводів по 2 коп. і дешевше [1, с. 3].

Таким чином, складається таке враження, що ця система в економічному відношенні була незадовільною. Вона призвела до посилення п'янства внаслідок поширення у селах шинків; розвинутої спекуляції та витрат на винокуріння найкращих сортів хліба; зупинки у різних губерніях сільськогосподарського винокуріння, що негативно впливало на скотарство та на сільське господарство загалом, і на кінець, у цей же час недобір питейного прибутку, розмір надходжень з якого у казну становив на 60 млн карбованців (далі – крб.) менше від тієї суми, котра повинна була б поступати від кількості вживаного населенням вина – ось у загальних рисах результати діючої з 1864 р. акцизної системи [2, с. 124].

Багато виробників вважали, що завдяки діючій акцизній системі збільшився продаж спирту за кордон. Але, якщо вникнути у суть цієї проблеми, то це далеко не так. Наявні дані про закордонну торгівлю свідчать, що збут спирту за кордон відбувався не від здешевлення його виробництва, що неможливо при перекурі дорогих припасів, а внаслідок умов винокурного виробництва, котрі сприяли тим виробникам, які продавали вино за нижчу ціну від дійсної його вартості на внутрішньому ринку. Виробник мав свою вигоду в поверненні акцизу за відправлений за кордон спирт, але чи було економічно вигідним для держави продавати у вигляді спирту найкращий хліб за половину вартості? Так, наприклад, у 1875 р. жито у Києві коштувало 75 коп. за пуд, і за такою ціною продавалося за кордон; оскільки з пуда житнього борошна вищого гатунку виходило не більше 40° спирту, котрий у цьому році продавався за кордон не дорожче 1,4 коп. за градус, то, виходить, що перероблений пуд жита у спирт збувався за кордон по 50 коп., тобто на 25 коп. дешевше, ніж у цей же час у вигляді зерна. А якщо до цього додати витрати на виробництво, котрі складали не менше 20 коп. на відро вина або на пуд жита, то приходимо до висновку, що мета не виправдовувала засоби, і до того часу, доки не покращаться умови винокуріння, неможливо думати про розвиток вигідної зовнішньої торгівлі спиртом. Таке покращення могло бути лише тоді, коли збір акцизу встановлюватиметься не з потужності заводу і сировини, а з дійсно викуреного спирту, або ж продажу вина [1, с. 4].

Державна питтєва монополія мала більше противників ніж прихильників. Але її переваги перед існуючою системою полягали у наступному: по-перше, зловживання у винокурінні були можливі тільки у вигляді таємного продажу вина із заводу при відсутності акцизного нагляду; по-друге, замість переробленого хліба використовувалися інші дешевші припаси, що здешевило виробництво спирту, що в свою чергу, сприяло вигідній його реалізації за кордон; по-третє, замість комерційно-спекулятивного винокуріння, яке мало місце при існуючій акцизній системі, з'явилася можливість чесного винокуріння; по-четверте, сільськогосподарське винокуріння, яке потерпало від спекуляції, могло відновитися навіть без будь-яких пільг з боку держави: там, де існувало сільськогосподарське винокуріння, зовсім не було комерційних винокурних заводів, так як останні не могли навіть конкурувати між собою [1, с. 5].

Проте, поряд з державною монополією, ініціатори та прихильники уведення нової акцизної системи обговорювали два наведені способи стягнення питейного прибутку, які, можливо, були б дуже практичні як у фінансовому, так і у економічному відношенні [1, с. 5].

Перший спосіб полягав у тому, щоб встановити стягнення питейного прибутку з продажі вина шляхом накладання податку на заклади, котрі у такому випадку закуплятимуть вино зі складів за цінами, дешевшими від існуючих і це не чинитиме перешкод для виноторгівлі [1, с. 5].

Враховуючи річну пропорцію вживання населенням вина – 80 млн відер по 40°, що складало суму акцизу в 256 млн крб., передбачалося, що з 1883 року кількість винних закладів буде обмежено – не більше 100 тис., оскільки на кожен заклад припадало 2,560 крб. податку [1, с. 5].

Із заводів та складів продавалося вино, не враховуючи акциз, від 70 до 80 коп. і 1 крб. 20 коп. або у середньому, 90 коп. за відро 40°, з винних закладів воно продавалося ціною від 4,5 до 6 крб. за відро та від 6 до 8 крб. і дорожче, якщо у роздріб, отже, не нижче 6 крб. за відро. Таким чином, з проданого відра виноторгівцю залишалося 5 крб. 10 коп., а так як з 80 млн відер вживаного населенням вина на кожен заклад припадало продати 800 відер, то кожен винний заклад мав 4,080 крб., і, якщо відняти ще 2,560 крб. податку, то на користь виноторговця залишалося 1,520 крб. прибутку [4, с. 37].

Розмір податку з питейних закладів мав визначатися на декілька розрядів від 1 до 3 тис. крб. і вище, відповідно до місцевості і розмірів торгівлі упродовж року, при розрахунках кількості закупленого та проданого закладами вина. При цьому виробники та оптові продавці зобов'язувалися щомісячно подавати копії книг продажу вина з вкладками щодо кількості проданого вина у кожен окремий заклад за місяць [2, с. 126].

Призначення місць, у котрих існуватимуть питтєві заклади і визначення на кожен заклад податку покладалося на земські та міські управи [2, с. 126]. Акцизному відомству відомо, яка кількість вина вживається у кожній губернії. Зі звітів минулих відкупів відомо навіть про кількість

вживання вина у кожному місті, і по цьому неважко визначити загальну суму на губернію, котру земські та міські управи повинні накласти на питтєві заклади і потім контролювати за їх поступленням у казначейство. За цю роботу земство міста отримувало 5 % із загальної суми податку [1, с. 6]. На рівні з питтейними заводами податок мали платити і оптові склади та горілчані заводи, які також користувалися правом продавати вино відрами. Ті власники заводів, котрі не платили податку, не володіли таким правом [1, с. 7].

Суть другого способу полягала у тому, щоб стягувати акциз при винокурних заводах з продукту, тобто із викуреного спирту, надати повну свободу дій у винокурінні, але взяти під контроль акцизного відомства спирто-приймний чан, котрий, мав бути такої величини, щоб міг вміщувати спирт, вироблений за декілька днів [1, с. 7].

Розділивши винокурні заводи за районами, у кожен із них призначалася контрольна комісія з кількох акцизних чиновників, котра відвідувала заводи кілька разів на тиждень [1, с. 7; 8].

Комісія, прибувши на завод, запрошувала кількох понятих і у їх присутності, розкривала спирто-приймний чан, вимірювала спирт і записувала кількість останнього на прихід у підвальну книгу, після чого опечатувала спирто-приймний чан. Про усе це складався акт із підписами усіх присутніх, який відправлявся у губернське акцизне управління. Здавалося, що це могло б замінити найточніший вино-вимірюючий апарат, проте, у цьому випадку можливі зловживання з боку чиновників контрольної комісії, які вели облік [1, с. 8].

Проте, розглянуті варіанти акцизного збору насправді залишилися на рівні теоретичного обговорення. Згідно зі спеціальним циркуляром від 23 квітня 1864 р., припинялася видача грошових позичок на гуральництво. Право винокуріння залишалося за казною та дворянством, а буржуазії доводилося брати гуральні в оренду. У 1865 р. Міністерство фінансів підвищило розмір патентного збору вдвічі [3, с. 64].

Таким чином, уведена 1864 р. акцизна система оподаткування здебільшого негативно впливала на розвиток винокурної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX ст. Поставлені у невідгідні умови виробники алкогольних напівків були противниками державної монополії у цій галузі виробництва та обговорювали можливість альтернативних способів оподаткування цієї продукції. Проте, державна питтєва монополія мала і позитивні для економічного становища наслідки.

Список використаних джерел

1. Дударов А. Доклад по вопросу о винокурении / А. Дударов. – СПб, 1883. – 10 с.
2. Родкевич В. Очерки по акцизно-винокурному делу / В. Родкевич. – Винница, 1911. – 146 с.
3. Москалюк М. Развитие переработной промышленности у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – початку XX століття / М. Москалюк. – Тернопіль: Видавництво “Рада”, 2009. – 336 с.
4. Справочная книжка по винокурению. – Одесса, 1903. – 223 с.
5. Ананьич Б. Сергей Юльевич Витте и его время / Б. Ананьич, Р. Ганелин. – Российская академия наук. Институт Российской истории. – СПб., 1999. – 430 с.
6. Вебер К. Интересы сельскохозяйственного и промышленного винокурения / К. Вебер. – Спб., 1889. – 17 с.
7. Егоров А. Вопросы виноделия / А. Егоров. – М., 1955. – 236 с.
8. Кеппен П. О виноделии и винной торговле в России / П. Кеппен. – Спб., 1832. – 48 с.
9. Мельник Л. Технічний переворот на Україні у XIX с. / Л. Мельник – К.: Видавництво Київського університету, 1972. – 240 с.
10. Мельник Л. Про розвиток капіталізму у великих поміщицьких господарствах Правобережної України (60–90-ті роки XIX ст.) / Л. Мельник // Український історичний журнал. – 1974. – № 10. – С. 73–79.
11. Москалюк М. Загальний нарис промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. Москалюк – Тернопіль: Видавництво Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, 2007. – 257 с.
12. Нестеренко О. Развитие капиталистической промышленности и формирование пролетариата на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. / О. Нестеренко. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 180 с.
13. Нестеренко О. Развитие промышленности на Україні. У 2 ч. / О. О. Нестеренко. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1962. – Ч. 2. Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво, 1962. – 580 с.

Зоряна Степник

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ АКЦИЗНОГО СБОРА В ВИНОКУРЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ПРИДНЕПРОВСКОЙ УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

В статье анализируются особенности влияния акцизной системы взимания налогов на развитие винокурной промышленности Приднепровья в указанный период.

Ключевые слова: акциз, винокурение, Приднепровская Украина, Российская империя, монополия.